

Рецензенти
Др Милан Вукомановић, редовни професор
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Prof. dr Kazuko Sorensen
University of London
Prof. Ionut Cojocaru, PhD
Lumina University Bucharest, Romania

ОРИЈЕНТАЛИСТИЧКО ЗНАМЕЊЕ

СЕЋАЊЕ НА
МАРИЈУ ЂУКАНОВИЋ (1923–1983)

Приредила
АНЂЕЛКА МИТРОВИЋ

БЕОГРАД, 2016.

САДРЖАЈ

Др Љиљана Чолић ПРОФЕСОР ДР МАРИЈА ЂУКАНОВИЋ Први докторанд Катедре за оријенталистику	11
Snežana Genčić BIBLIOGRAFIJA RADOVA DR MARIJE ĐUKANOVIĆ (1923–1983)	19
Dr Alexandre Popovic LES <<TURCISMES>> EN SERBE ET EN SERBO-CROATE DANS LE DOMAINE DE LA MAGIE ET DA LA MYSTIQUE MUSUMMANE	27
Dr Darko Tanasković, dr Marija Đindić SINTEZA UNIVERZALNOG I NACIONALNOG U DRUŠTVENOJ MISLI DOVLETMAMEDA AZADIJA	58
Dr Ljiljana Marković ŽIVOTNI I RADNI USLOVI RADNOG ČOVEKA U JAPANU	67
Dr Anđelka Mitrović ISTORIJSKI OKVIR ROMANA <i>BELA TVRĐAVA</i> ORHANA PAMUK	93
Др Радосав Пушић ДАОИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА ДУШУ	123
Др Ема Миљковић ШАР-ПЛАНИНА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ: ИСТОРИЈСКО-ДЕМОГРАФСКИ ОГЛЕД.....	135
Dr Dragan Čalović METAORIJENTALIZAM U RADU ŠIRIN NEŠAT.....	145

Dr Mirjana Marinković USPOMENE LEJLE ŠAZ.....	157
Dr Mirjana Pavlović CONFRONTATION OF PASSIVE AND ACTIVE PRINCIPLES AND THEIR INTERACTION IN LAO SHE'S FICTION.....	171
Dr Zoran Skrobanović PREOSMIŠLJAVAJUĆI KINU U LONDONU: LORENS BINJON I KITAЈ EZRE PAUNDA	179
Др Данијела Васић ПРИПОВЕСТИ О СЕКАЧУ БАМБУСА У ЈАПАНСКОЈ КЛАСИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ	187
Dr Dalibor Kličković ЂУГЈУЗУ – LESTVICA PROSVETLJENJA U ZENU – VEČITA POTRAGA ILI OBLIKOVANJE DUHA.....	201
Др Ивана Мали АРАПСКИ ЈЕЗИК И СТРАНИ АФИКСИ	217
Dr Ada Šoštarić “THE CONGRECC OF ERZURUM“ IN FIVE HISTORY TEXTBOOK	227
Dr Dragana Đorđević RAZVOJ REČNIČKE STRUKTURE U ARAPSKOЈ LEKSIKOGRAFIJI OD POJAVE ISLAMA DO KRAJA 18. VEKA.....	243
Dr Marko Grubačić ANOKU BUTO I POBUNA TELA	261
Dr Ana Jovanović ULOGA TRADICIONALNE MEDICINCKE TEORIJE O PET GLAVNIH I ŠECT POMOĆNIH ORGANA U ONCEPTUALIZACIJE I GRAĐENJA VOKABULARA KINESKOG JEZIKA (12 str.)	275
Dr Divna Glumac TIPOVI JAPANSKE KAUZATIVNE REČENICE I NJIHOVI PREVODNI EKVIVALENTI U SRPSKOM JEZIKU (11 str.).....	287

Др Јована Шалић ПЕШНИЧКА МИСИЈА БРАЋЕ КАРАБЕГОВИЋ (13 стр.).....	299
Мр Меусун Gharaibeh Simonović KNJIŽEVNE NAGRADE: ARAPSKI BUKER OD 2008. DO 2013. GODINE	311
Jelena Babić TERMINOLOGIJA STAROG ORUŽJA I MUNICIJE U SRPSKOM JEZIKU POREKLOM IZ ORIJENTALNIH JEZIKA....	330
Mr Tatjana Kojić REČNICI ARAPSKOG JEZIKA NA SRPSKOHRVATSKOM/SRPSKOM GOVORNOM PODRUČJU....	353
Jin Xiaolei VREMENSKE IMENICE U KINESKOM JEZIKU I KINESKO POIMANJE VREMENA.....	369
Marko Gagić ANCAR ALLAH – PROTECTORC OF ZAYDI ICLAM OR A SEED OF SECTARIAN STRUGGLE IN YEMEN.....	387
Александар Савић „ВЕЛИМОЖЕ АРИМАДЕ“. О ТИТУЛИ МУСЛИМАНСКИХ ДОСТОЈАНСТВЕНИКА У ТЕОДОСИЈЕВОМ ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ	407
Uroš Dakić SOKOLLU MEHMED PASHA'S RISE IN SERVICE AND THE FORMATION OF HIS HOUSEHOLD IN THE CONTEXT OF POLITICL CHANGES IN THE REIGN OF SULTAN SÜLEYMAN AND HIS SUCCESSORS	417

и њене крхке позиције у контексту догађаја на Арабијском полуострву и Блиском Истоку уопште. Група Ансар Алах формално припада зајдитском исламу, али показује знаке другачије идеологије која је донекле ближа дванаестоимамском шиитском исламу. Такође, многи други фактори као што су њихова милитантна природа, развој ситуације на међународној политичкој сцени, Салихов корумпирани режим, успон Слафизма у Јемену и др. утицали су на то да утицај Хутија ојача.

Ипак, њихови политички циљеви и њихова религијска доктрина остају нејасни. Овај текст анализира релевантне историјске догађаје почевши од 1980. године па до данас у покушају да понуди одговоре на ова питања.

Кључне речи: Јемен, шиитски ислам, зајдитски ислам, салафизам, Хутији, Ансар Алах

АЛЕКСАНДАР З. САВИЋ*

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

„ВЕЛМОЖЕ АРИМАДЕ”: О ТИТУЛИ МУСЛИМАНСКИХ ДОСТОЈАНСТВЕНИКА У ТЕОДОСИЈЕВОМ *ЖИТИЈУ СВЕТОГ САВЕ*

Апстракт: Путујући по други пут на Исток, Сава Немањић је имао прилику да у Каиру, поред султана, сретне и људе који се у Даничићевом издању Теодосијевог *Житија светог Саве* називају „велможе аримаде”. У средишту овог рада јесте терминолошка анализа која обухвата како морфолошке карактеристике тако и значењске димензије појма којим је хиландарски монах описао великодостојнике ејубидског владара.

Кључне речи: *Житије светог Саве*, Теодосије, емир, рукописна традиција, терминолошка анализа, лексички трансфер, арапски, грчки, српскословенски

Судећи према писању хагиографа, Сава Немањић је у два наврата походио Света места на источном Медитерану – први пут 1229, а други пут, сматра се, 1234–1235. године.¹ Премда се увођењем иновативних методолошких приступа знање о овим битним сегментима Савиног живота стабилно увећава, због природе самих извора и недостатка других који би компензовали фактографску непрецизност хагиографског жанра, одговори на нека од кључних питања за разумевање ових путовања – почевши од повода, преко циљева до остварених резултата – и даље измичу историјској науци. То не значи само да постоје тешкоће у анализи сваког путовања појединачно,

* azsavic@gmail.com

¹ Прво Савино путовање обрадио је М. Марковић, *Прво путовање светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд 2009. Премда другом и даље није посвећена посебна студија, запажања која износи Б. Миљковић, *Житија светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 147–186, веома су инструктивна. За нешто другачији поглед на ову тему, в. Н. Половина, *Топос путовања у српским биографијама XIII века: Доментијан и Теодосије*, Нови Сад 2010, 160–217.

већ и још веће у сагледавању континуитета „источне политике” архиепископа Саве, који је несумњиво препознао сав потенцијал српског присуства у Светој земљи, као и његов значај за „земљу отачаства”, младо краљевство Немањића чије су институције тек биле у повоју. Једна од ствари које су, међутим, сасвим извесне када је реч о поређењу два Савина путописа, јесте то да га је другог пута итинерар одвео знатно даље од Палестине и долине Јордана, које је обилазио 1229. године. Тек тада је Сава имао прилику да путује узводно долином Нила, да посети боравишта великих пустињских подвижника у Скиту, да види Синај, а на повратку и да прође кроз „Јерменску и турске крајеве”. Па ипак, епизода, или прецизније један њен сегмент који ће бити у фокусу овог прилога, јесте Савин боравак у Каиру, чији централни део чини сусрет са ондашњим владоцем – у датом хронолошком оквиру, сасвим је извесно да се ради о ејубидском султану Ел Малику ел Камилу (*al-Malik al-Kāmil Nāṣir ad-Dīn Abu'l-Ma'ālī Muḥammad*, 1218–1238). Ова аудијенција, иначе несвакидашња појава у корпусу наративних извора српског средњег века, посведочена је у делима обојице Савиних животописаца, с тим да је код Теодосија знатно питорескнија. Млађи хагиограф опскрбљује читаоца низом интересантних појединости, које дозвољавају да се овом проблему приђе из различитих углова. У овом раду ограничићемо се на само један аспект, који се тиче султанове најближе околине у очима хиландарског монаха. Наиме, како се Савина посета приближавала свом крају, султан је угледном госту уприличио својеврсну опроштајну церемонију. Пошто га је ејубидски владар богато даривао, Сави су почаст учинили и људи из његове свите. Теодосије ту сцену описује на следећи начин:

„А велможе аримаде, видећи велику љубав султанову према светоме, тискају се, једни да се дотакну његових руку, а други да се дотакну његове мандије, говорећи: ‘Тако љубазан хришћанин пре овога не дође к нама, него је ваистину човек Божји, као што и слушамо!’”²

„Велможи же, иже соуць аримаде, видеште кь светомоу великоу соултана любовь, и ввы оубв кь роукама его, дроузи же кь манди он его прикоснути се тьштахоу се, глаголюште: како сице любовьнъ намь христѣанинъ прежде сего кь намь пришьль, нь по истинѣ чловѣкь вожѣи ксть, какоже и слышахомь.”³

Ко су, дакле, људи које писац житија назива „аримадама”? Прва очигледна разлика између датог српскословенског текста и савремене језичке верзије јесте та да је зависна односна реченица из Даничићевог издања у преводу

² Теодосије, *Житија* (прев. Л. Мирковић, прир. Д. Богдановић), Београд 1988 (= Теодосије [1988]), 242.

³ *Живот светога Саве*. Написао Доментијан (~ Теодосије). На свијет издало „Друштво србске словесности” трудом Ђ. Даничића, Београд 1860, 192.

Лазара Мирковића замењена синтагмом „велможе аримаде”.⁴ Нешто ближа изворном тексту јесте интерпретација Миљивоја Башића, који је ово превео као „велможе, који су и аримаде”,⁵ с тим да везник *и* у овом случају повлачи значењску нијансу која се такође удаљава од првобитног смисла реченице. Напротив, текст издања имплицира да се термини *велможе* и *аримаде* користе као семантички комплементарни изрази који би требало ближе да објасне један други. Међутим, док је појам *велможа*⁶ сразмерно добро познат како српском читаоцу, тако и аутору житија, намеће се питање шта би могла да значи реч *аримаде*. Башићев коментар, притом, да су аримаде или „боље: аримани, некаква ратоборна секта”,⁷ читавој полемици даје знатно интригантнији печат. Лексикографи и проучаваоци српских средњовековних извора, као и други приређивачи Теодосијевог житија понудили су сопствене одговоре, међу којима је нарочито значајно запажање Фрање Миклошича. Он је, наиме, дефинишући тентативни облик једнине спорне речи (*аримадинъ*) у *Старословенско-грчко-латинском речнику* додао и напомену „рго *амир*”, упућујући на сродну одредницу у свом лексикону.⁸ Другим речима, Миклошич је наслутио да се овде може радити о замени консонаната, што у српској рукописној традицији није ни у ком смислу несвакидашња појава – природно, у времену када су се књиге преписивале, а сасвим ретко или уопште нису штампале, могућност да се поткраде *lapsus calami* била је врло присутна. Једном направљену грешку у писању ревносни преписивачи би доследно преносили, нарочито ако се ради о термину чије им је значење непознато, што би резултовало читавим низом преписа који носе ово специфично обележје. Па ипак, тезу у овом конкретном случају није тако једноставно поткрепити – пре свега, издање Ђуре Даничића, које се више од 150 година по штампању и даље користи у српској историографији, настало је на основу једног рукописа, страдалог у бомбардовању Народне библиотеке 1941. године. Дакле, реч је о једном једином препису, који чак више ни не постоји, те нема начина да се упореди са штампаним текстом. Други велики проблем за ово разматрање јесте чињеница да до данас *Житије светог Саве* није критички приређено, што значи да не можемо знати какве

⁴ Ова формулација задржана је у последњем издању житија, в. Стефан Првовенчани, Доментијан, *Теодосије* (прир. Љ. Јухас Георгиевска), Нови Сад 2012 (= *Првовенчани, Доментијан, Теодосије*), 293.

⁵ *Старе српске биографије* 1 (прев. и прир. М. Башић), Београд 1924, 230.

⁶ „Велможа”, у: *Лексикон српског средњег века* (прир. С. Ђирковић и Р. Михалчић), Београд 1999 (= *ЛССВ*), 75 (Н. Лемајић).

⁷ *Старе српске биографије*, 230, нап. 22.

⁸ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865 (= Miklosich, *Lexicon*), 7. Даничић је такође констатовао оба израза, али по свој прилици није уочио везу између њих – док *аримаде* само нотира као реч која се јавља код „Доментијана”, то јест Теодосија, за одредницу *амира/амирь* каже „у Турака *imperator*” (Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, 1, Београд 1863 [репринт: 1975], 14; исто, 10).

све ортографске и лексичке појединости крије богата рукописна баштина теодосијевске редакције. Због тога, у недостатку критичког издања текста, били смо приморани да за потребе овог истраживања консултујемо све рукописе Теодосијевог дела који су нам били на располагању. У разматрање је узето осам преписа српскословенске и рускословенске рецензије (у напоменама су дате референце у којима се могу наћи основне информације о сваком од њих), као и два издања – Даничићево и недавно објављени фрагмент руског *Летописног шлустрованог свода*.⁹ Релевантни изводи из рукописа дати су у табели:

№	фонд	сигнатура	језик/ редакција	време настанка	текст	бр. фол.
1.	НБС	РС-017 ¹⁰	српскословенски	друга половина XIV в.	Велможи же, иже соутъ амираде	234 ^в
2.	Даничићев рукопис (НББ РС-026) ¹¹		српскословенски	XV/XVI в.	велможи же, иже соутъ аримаде	192
3.	ПБ	РС-128 ¹²	српскословенски	XVI в.	велможи же иже сѣт[ъ] аримаде	365 ^г
4.	МСПЦ	Грујић 91 ¹³	српскословенски	средина XVI в.	Вел'можи же иже соут' амираде	187 ^г
5.	Лицевой летописный свод		рускословенски	друга половина XVI в.	вел'можи же, иже е(ст'ъ) [sic!] амиры	111 ^д
6.	НБС	РС-054 ¹⁵	рускословенски	средина XVII в.	вел'можи же иже соутъ амѣраде	210 ^г
7.	АСАНУ	РС-508 ¹⁶	рускословенски	почетак XVIII в.	вел'можи же иже сѣтъ амѣраде	266 ^в

⁹ Ради се о фототипском издању дела који се односи на личности и догађаје из српске историје, *Свети Сава у руском царском летопису* (прир. Милован Витезовић, прев. Миљенка Витезовић), Београд 2012.

¹⁰ Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. 1, Београд 1986, 28–29, № 18.

¹¹ В. нап. 3.

¹² *Инвентар рукописа Библиотеке Српске Патријаршије* (ур. З. Недељковић), Београд 2012, 42, № 126.

¹³ Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982, 105, № 1520.

¹⁴ У издању нема оригиналне фолијације, те је овде дат број странице у издању, а не листа у рукопису.

¹⁵ Љ. Штавланин-Ђорђевић и др, *Опис ћирилских рукописа*, 120–121, № 55.

¹⁶ Н. Синдик, „Још један препис Теодосијевог Житија светога Саве”, у: *Студеница и византијска уметност око 1200. године: међународни научни скуп поводом 800 година манастира Студенице и стогодишњице САНУ* (ур. В. Кораћ), Београд 1988, 107–124.

8.	НБС	РС-070 ¹⁷	српскословенски	прва половина XVIII в.	велмѣжи же, иже соутъ амираде	177 ^в
9.	ПБ	РС-132 ¹⁸	рускословенски	друга половина XVIII в.	велможи же иже сѣт[ъ] аримаде	98 ^г (ЧИ)
10.	ПБ	РС-058 ¹⁹	рускословенски	друга половина XVIII в.	велможи же, иже сѣтъ амираде	162 ^в (РѢВ)

Легенда: НБС = Народна библиотека Србије, Збирка ћирилских рукописних књига;

ПБ = Библиотека Српске Патријаршије;

МСПЦ = Музеј Српске Православне Цркве;

АСАНУ = Архив Српске академије наука и уметности, Стара збирка.

Анализа појединачних преписа даје драгоцене резултате. У чак седам од десет наведених верзија текста – међу којима је и најстарији сачувани препис житија, из пера Таха Марка! – уместо *аримаде* стоји *амираде*, што значи да је Миклошич заиста био на правом трагу. Штавише, замена консонаната може бити један од дистинктивних фактора при компаративној анализи рукописа – поред Даничићевог издања, већ овде су документована два преписа у којима се догодила ова инверзија, а с обзиром на то да преписа српске редакције Теодосијевог житија има неколико десетина, сасвим сигурно се у ову групу може убројати још њих. На овај начин би се можда могло сазнати више и о карактеристикама Даничићевог предлошка, а уколико би се утврдила чвршћа генеричка веза између рукописа, изгубљени препис би се можда дао делимично и реконструисати.

У сваком случају, алтернативни облик спорног термина посведочен у рукописима недвосмислено указује на то да је по среди српскословенском језику прилагођена арапска реч *amīr* (то јест *емир*, у српској фонетској транскрипцији), од корена **mr-* који обухвата широки спектар изведеница са основним значењем „заповедати”, „наређивати”, „налагати”.²⁰ Титула емира, чији је семантички набој задржан и у истоветном личном имену, додељивана је заповедницима и намесницима – у прво време војним, а касније и цивилним – од стране виших инстанци власти које су уједно одређивале и границе њихове јурисдикције. У титуларном систему ејубидског и ма-

¹⁷ Љ. Штавланин-Ђорђевић и др, *Опис ћирилских рукописа*, 154–155, № 67.

¹⁸ *Инвентар рукописа Библиотеке Српске Патријаршије*, 42, № 130.

¹⁹ Исто, 37, № 57.

²⁰ Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I, Zagreb 1974, 491. О деривативним потенцијалима овог корена, в. Е. W. Lane, *An Arabic-English Lexicon*, I, Beirut 1968, 95–99, као и Т. Muftić, *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, I, Sarajevo 1973 (= Muftić, *Rječnik*), 96–98.

мелучког султаната овај почасни наслов био је намењен углавном војним старешинама, док су га владари Османове династије припојили сопственој интитулацији.²¹ Имајући све ово на уму, чини се да би формулација Димитрија Богдановића у његовим коментарима *Житија светог Саве*, да су велможе аримаде „арапски племићи”,²² ипак могла бити подложна дискусији. Према значењским димензијама које се у Европи конвенционално приписују појму *племић* (*vir nobilis*) мора се, када је у тежишту разматрања један сасвим другачији цивилизацијски круг као што је свет арапског средњовековља, заузети опрезан отклон, уз уважавање свих специфичности у традиционалном муслиманском поимању племства и узвишеног порекла, на које корени консонанти из речи *емир* сами по себи свакако не указују.²³ Теодосијево настојање да својој публици аналогичном са велможама приближи егзотични приказ у бити јесте легитиман литерарни поступак, али се на академском нивоу ипак треба суздржати од квалитативног изједначавања султанових емира и високих ешалона српске властеле. У том смислу, нешто је прикладније објашњење да су то „управитељи у Арапа”,²⁴ иако ово етничко одређење погрешно сужава домете емирске титуле, коју су по примању ислама користили и други, неарапски народи.

Приводећи крају ову филолошку анализу, остаје да се осврнемо на још једно питање. Наиме, реч *аримаде* се код Теодосија јавља само једном, и то у номинативу множине – последњи задатак овог разматрања је, природно, покушај реконструкције основног облика речи у једнини. Већ је истакнуто да наш термин потиче из арапског, а да је форма у којој се јавља у *Житију светог Саве* рефлекс његовог прилагођавања новој језичкој средини. Међутим, од суштинске важности је нагласити да српскословенски и арапски нису били једини чиниоци овог лексичког трансфера, већ да је, разумљиво, између њих стајао језик-посредник, у овом случају, рекло би се, грчки. То значи да српски аутор није директно преузео туђицу из арапског, већ је облик који се налази у житију посрбљена варијанта претходно грецизиране речи. У делу Теодосија Хиландарца, који је и иначе поседовао врло истанчан сензибилитет за језик византијске писмености, јавља се незанемарљив број остатака грчке лексике, својеврсних неологизама који су, премда одударујући од морфолошких стандарда језика-домаћина, у њему нашли своје место путем високе књижевности. Консеквентно, уколико мор-

²¹ „Amīr”, у: *The Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden 1960–2005² (= *EP*), 438–439 (A. A. Dury); „Emir”, у: *The Oxford Dictionary of Byzantium* (editor-in-chief A. P. Kazhdan), I, Oxford 1991, 690 (E. A. Zachariadou).

²² Теодосије (1988), 362.

²³ Како у овом кратком прилогу нема простора за темељно разматрање овог питања, упућујемо на исцрпну термилошку анализу појма „Sharīf”, у: *EP*, IX, 329–337 (C. van Andendonk–[W. A. Graham]); уп. „Hasab wa-nasab”, у: *EP*, III, 238–239.

²⁴ *Првовенчани, Доментијан, Теодосије*, 367.

фологија српскословенског језика не може пружити конкретнији одговор на ово питање, грчка свакако може. Сугласник *д* који се јавља у речи *аримаде* одступа од консонантског склопа арапске речи, али се у грчком за њега може наћи савршено смислено објашњење – познаваоцу овог језика он ће навестити да се дотична реч мења по правилима атематске деклинације за денталне основе, што значи да би наш термин на грчком, у истом броју и падежу, могао да гласи ἀμιράδες, с тим да се, баш као и у словенским рукописима, у широком корпусу извора грчке провенијенције јавља у више ортографских варијанти, међу којима је по свему судећи најфреквентнија ἀμιράδες.²⁵ Номинативи сингулара који би највише одговарали овим облицима множине, а који су у великој мери посведочени у изворима XII и XIII века и као такви регистровани у речницима средњовековног грчког, гласе ἀμιράς, односно ἀμιρᾶς,²⁶ а веза са лексичким фондом српскословенског језика огледа се у десигматизованом облику *амира*, алтернативно *амирь*.²⁷ Узевши све ово у обзир, а посебно начин на који се јављају у српским изворима средњег века, становишта смо да би основни облик речи могао да буде *амира*, као што је предложено у *Лексикону српског средњег века*,²⁸ или пак *амир*, који се приближава савременој речи *емир*. Сматрамо такође да је сврсисходније дати првенство овим решењима у односу на, примера ради, *амирад* или *амирадин*, јер она у основи представљају домишљања која немају потпору у изворној грађи.

²⁵ Овде ваља напоменути да је у византијском грчком *ета* (η), баш као и *јота* (ι), имала гласовну вредност *и*, што повлачи питање да ли би се и на који начин дата хомофонија одразила на транскрипцијска решења српског аутора.

²⁶ Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis*, I, Lugduni 1688, 59–60 и E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100)*, Cambridge 1914, 127 наводе још верзија истог појма (ἀμιρ, ἀμιρη, ἀμιρᾶτος и тако даље), при чему два облика наведена у главном тексту морфолошки највише одговарају посведоченом облику множине, а њихова употреба се, хронолошки посматрано, најбоље уклапа у време Теодосијевог књижевног стварања. До сличног закључка дошао је и G. Moravcsik, *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Berlin 1958 (reprint: Leiden 1983³), 66–68; уп. А. Д. Јовановић, „Опис и именовање Турака у *Историји Георгија Акрополита*”, у: *Зборник Матице српске за класичне студије*, 15 (2013), 202–203.

²⁷ Оба облика документована су у збирци *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii* (ed. Fr. Miklosich), Viennae 1858, с тим да је, без општег предметног индекса, дотичну хрестоматију сразмерно тешко претраживати. Неке смернице за сналажење дате су у Miklosich, *Lexicon*, 5, као и у библиографији уз одредницу „Амира”, у: *ЛССВ*, 12 (В. Петровић), чији аутор наводи још једну варијанту термина, *амире*.

²⁸ В. нап. изнад. Ипак, ни у једном моменту не треба заборавити да је овај облик рецдив грчке верзије речи, те да је, ако се разматрање поново врати у равн арапског, једина прихватљива опција *емир*, с обзиром на то да *емира* (*amīra*) значи, напротив, „принцеза”, „кнегиња” (Muftić, *Rječnik*, I, 98).

*

Сумирајући досадашњу аргументацију, може се констатовати да је термин *аримаде* у суштини последица писарске омашке која се до одређене мере усталила у рукописној традицији Теодосијевог *Житија светог Саве*, а игром случаја управо је препис из те линије Ђура Даничић искористио као предлогак свом издању. Реч је о школском примеру такозваних „аветињских речи” (*ghost-words*), које према дефиницији Волтера Вилијама Скита „не значе апсолутно ништа” (*have no meaning whatsoever*).²⁹ Значење и облик дотичног термина свакако је морао бити енигматичан већини преписивача житија, тако да су и овакви пропусти лакше могли проћи непримећено. Питање на које тренутно наука не може понудити чак ни оквиран одговор јесте колико се сличних случајева може пронаћи у том рукописном наслеђу, и у којој мери нам ти примери могу приближити до сада недовољно проучене или незапажене појединости из Теодосијеве поетике, или бацити ново светло на литерарну, духовну или идеолошку димензију његовог стваралаштва. Све су то правци у којима би се изучавање дела млађег Савиног хагиографа могло развијати, уколико би истраживачима било доступно критичко издање његовог *Житија светог Саве*. Овај велики подухват би, за почетак, учинио процес прегледања појединачних рукописа, до којих није увек лако ни доћи, прилично излишним, док би се материјал за разматрања попут овог упоредном анализом преписа наметао практично сам од себе.

Закључујући овај скромни прилог, налазимо за сходно да приушtimo себи још једну слободу, овога пута у вези са неким будућим издањем *Житија* на савременом језику. На претходним страницама већ су наведена читања која су предлагали досадашњи преводиоци и приређивачи Теодосијевог опуса. У складу са опсервацијама изнетим у овом раду, а у жељи да превод и смислено и стилски највише одговара духу језика, верујемо да је прикладно понудити и нову формулацију овог места. Чини се, стога, као најадекватнији превод *велможе*, који су *емири*, или, нешто слободније али

²⁹ W. W. Skeat, „Fourteenth Address of the President, to the Philological Society, delivered at the Anniversary Meeting, Friday 21st May, 1886”, у: *Transactions of the Philological Society*, London 1885–1887, 352. Држећи се Скитовог дискурса, делује упутно осврнути се на методолошки приступ приређивача последњег издања фреквенцијског речника српског језика, који су у њега уврстили и наш термин, у облику *аримадинь* (Ђ. Костић, *Квантитативни опис структуре српског језика: српски језик од XII до XVIII века*. Књ. 4, Теодосије Хиландарац, Живот светог Саве. Извори и граматички обрађен текст. Фреквенцијски речник вероватноће граматичких облика: према издању Ђ. Даничића, Београд 1860 [прир. А. Костић], Београд 2010, 543). Овакав поступак је разумљив будући да је пројекат заснован на наведеном издању, али да би се остварио номинални циљ, наиме „статистичко изучавање српског писаног наслеђа”, при чему би био обухваћен читав „корпус српског језика”, рукописној традицији и њеним специфичностима се из сасвим очигледних разлога мора поклонити одговарајућа пажња.

ништа мање исправно, *велможе*, то јест *емири*. У сваком случају, израз *аримаде* који се у свим издањима до сада без адекватног објашњења доследно преносио несумњиво треба заменити речју која ни значењем ни обликом неће збуњивати данашњег читаоца.

Поред општих размишљања о неопходности приређивања критичког издања млађег Савиног житија, из ове расправе да се извући још и један конкретан закључак. Наиме, у већ цитираној одредници у *Лексикону српског средњег века*, појам *амира* је дефинисан као „титула османских владара” – и заиста, у највећем броју српских средњовековних извора, како документарних, тако и наративних, наш термин се јавља управо у тој функцији. Подразумева се, међутим, да то никако није случај у *Житију светог Саве*, написаном знатно пре него што је домет интересовања српских писаца обухватио Османлије. Овде су *аримаде*, односно *амираде* великодостојници ејубидског султана, а колико је нама познато, то је уједно и први забележен помен ове титуле у српским изворима који су предмет занимања медијевистике. С тим у вези, податак који на први поглед делује као хеуристички куриозитет заправо отвара нова питања која се тичу контаката Србије и муслиманског света пре појаве османских Турака, затим знања о „поганицима” и „противницима Христове вере” којима је у том периоду располагала српска интелектуална елита, те коначно призме кроз коју се преламала перцепција једног другачијег и суштински непознатог културног миљеа. Све су то, разуме се, врло деликатни проблеми којима треба приступати искључиво пажљивим ишчитавањем и тумачењем остатака прошлости које је изнедрила средњовековна епоха, али и изузетно плодан терен за методолошко прожимање српске историографије и оријенталистике.

Aleksandar Z. Savić

“VELMOŽE ARIMADE”: ON THE TITLE OF MUSLIM DIGNITARIES IN THE *VITA OF SAINT SAVA* BY TEODOSIJE

Summary

The present paper deals with a peculiar phrase attested in the Daničić edition of the *Vita of Saint Sava* (1860), originally written by Teodosije of Hilandar (d. ca. 1328). The disputed term, namely *velmože arimade*, was first subjected to a textological analysis due to the lack of a critical edition of the *Vita*. The inquiry, which included a number of available manuscripts, yielded an interesting conclusion – in most cases the word *arimade* was actually spelled *amirade*, which means that in the Daničić edition (and most probably in

its manuscript template) a *lapsus calami* was at hand. Obviously, the new spelling reveals the Arabic word *amīr*, adjusted to the linguistic system of the medieval Serbian language. And yet, the term itself, meaning commander, governor, prince etc, was not borrowed from the Arabic directly, but it was rather *via* Greek that it entered the vocabulary of the learned Hilandar monk – this explains the unusual morphology of the word, which is neither in form nor in meaning of Serbian (or Slavic) origin. Finally, after revealing the true meaning of the elusive phrase, we can conclude that this is, as far as we know, the first mention of the *amīr* title in medieval Serbian sources, attested significantly before the advent of the Ottomans, whose presence indeed had an overwhelming impact in terms of introducing oriental lexica to medieval and early modern Serbian literature.

Key words: *Vita of Saint Sava*, Teodosije, amīr, manuscript tradition, terminological analysis, lexical transfer, Arabic, Greek, Slavonic Serbian

UROŠ DAKIĆ*

KATEDRA ZA ORIJENTALISTIKU
FILOLOŠKI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU

SOKOLLU MEHMED PASHA'S RISE IN SERVICE AND THE FORMATION OF HIS HOUSEHOLD IN THE CONTEXT OF POLITICAL CHANGES IN THE REIGN OF SULTAN SÜLEYMAN AND HIS SUCCESSORS

Abstract: This article discusses the politics of vizierial households in the second half of the sixteenth century, an issue that has so far been seen mostly as a feature of the late seventeenth-century Ottoman Empire. This phenomenon is observed through the example of the Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha (r. 1565–1579), a Bosnian child of the *devşirme*, and his construction of political power through a network consisting of his family members to the extent that it provoked the reaction of the Ottoman sultan himself. While it is generally accepted that Sokollu Mehmed Pasha became a “virtual sultan” who ruled by appointing his relatives to various positions all around the empire, there is no study which exemplifies how his family clan operated in the political circumstances under three successive sultans: Süleyman the Magnificent (r. 1520–1566), Selim II (r. 1566–1574), and Murad III (r. 1574–1595). Although Sokollu Mehmed Pasha employed nepotism, he and his relatives were good at their job and they served the sultan well.

With Sokollu Mehmed Pasha the evolution of the office of grand vizier reached a point that the accumulated power of the grand vizier challenged the supreme patron in the empire – the Ottoman sultan. This article discloses the mechanisms Sokollu Mehmed Pasha employed to become an all-powerful vizier. With the accession of Murad III in 1574, some of the most important nodes of Sokollu network were removed one by one by the orders of the imperial center. After Sokollu Mehmed Pasha's assassination in 1579, the office of the grand vizier was narrowed down to a mere formality and remained such for almost a century.

Key words: Sokollu Mehmed Paşa, household, Sultan Süleyman II, kinship networks, relative, governor, appointment.

---

* urosdakic12@gmail.com